

UCHWA/ A NR X/249/15
SEJMIKU WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO
z dnia 24 sierpnia 2015 r.

w sprawie **Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich**

Na podstawie art. 23 ust. 2 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2013 r., poz. 627, z późn. zm.¹), uchwała się, co następuje:

§ 1.1. Wyznacza się Obszar Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich, zwany dalej OChK Lasów Miradzkich.

2. Położenie i opis granic OChK Lasów Miradzkich określa załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Mapa OChK Lasów Miradzkich stanowi załącznik nr 2 do niniejszej uchwały.

§ 3. Wykaz współrzędnych punktów oznaczających granicę OChK Lasów Miradzkich stanowi załącznik nr 3 do niniejszej uchwały.

§ 4. Ustalenia dotyczące czynnej ochrony ekosystemów na terenie OChK Lasów Miradzkich obejmują: czynną ochronę ekosystemu realizowaną w ramach racjonalnej gospodarki leśnej, polegającą na zachowaniu różnorodności biologicznej siedlisk rejonu Pojezierza Gnieźnieńskiego.

§ 5. 1. Na OChK Lasów Miradzkich, wprowadza się następujące zakazy:

- 1) zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk, złowienie ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności związanych z racjonalną gospodarką rolniczą, leśną, rybacką i łowiecką;
- 2) realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na rodowisko w rozumieniu ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko;

¹ Zmiany tekstu jednolitego wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz.U. z 2013 r., poz. 628 i 842, z 2014 r., poz. 805, 850, 926, 1002, 1101 i 1863 oraz z 2015 r., poz. 222, 774 i 1045.

- 3) likwidowania i niszczenia zadrzewie ródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają one z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej i zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego lub wodnego lub budowy, odbudowy, utrzymania, remontów lub naprawy urządzeń wodnych;
- 4) wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem prac związanych z zabezpieczeniem przeciwpowodziowym lub przeciwoświsiskowym lub utrzymaniem, budowy, odbudowy, napraw lub remontem urządzeń wodnych;
- 5) dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli służy innym celom niż ochrona przyrody lub zrównoważone wykorzystanie użytków rolnych i leśnych oraz racjonalnej gospodarki wodnej lub rybackiej;
- 6) likwidowania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy i obszarów wodno-błotnych;
- 7) lokalizowania obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem urządzeń wodnych oraz obiektów służących prowadzeniu racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej.

2. Zakaz, o którym mowa w ust. 1 pkt 7, nie dotyczy działki ewidencyjnej nr 040904_5.0018.82/3 w miejscowości Strzelno, gm. Strzelno. Wykaz współrzędnych punktów zamienia granicy tej działki ewidencyjnej stanowi załącznik nr 4 do niniejszej uchwały.

§ 6. Do postępowania, których przedmiotem jest uchwalenie lub zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w których przed dniem wejścia w życie niniejszej uchwały podjęto uchwałę o przystąpieniu do sporządzenia lub zmiany planu lub studium oraz zawiadomiono o terminie wyłożenia ich projektów do publicznego wglądu, ale postępowanie nie zostało zakończone przed wejściem w życie niniejszej uchwały, stosuje się przepisy uchwały Nr VI/106/11 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 21 marca 2011 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu (Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego Nr 99, poz. 793), w brzmieniu obowiązującym przed wejściem w życie niniejszej uchwały.

§ 7. Nadzór nad OChK Lasów Miradzkich sprawuje Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

§ 8. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

§ 9. Traci moc uchwała Nr VI/106/11 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 21 marca 2011 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu (Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego Nr 99, poz. 793), w której dotyczycej Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich wraz z załącznikiem nr 17.

§ 10. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

UZASADNIENIE

1. Przedmiot regulacji:

Zakres regulacji dotyczy przyjęcia uchwały w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich.

2. Podstawa prawna:

- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2013 r., poz. 627, z późn. zm.):

Art. 23. 2. Wyznaczenie obszaru chronionego krajobrazu następuje w drodze uchwały sejmiku województwa, która określa jego nazwę, położenie, obszar, sprawujący nadzór, ustalenia dotyczące czynnej ochrony ekosystemów oraz zakazy wstąpienia dla danego obszaru chronionego krajobrazu lub jego części, wybrane spośród zakazów wymienionych w art. 24 ust. 1, wynikające z potrzeb jego ochrony. Likwidacja lub zmiana granic obszaru chronionego krajobrazu następuje w drodze uchwały sejmiku województwa, po zaopiniowaniu przez wstąpienie miejscowo rady gmin, z powodu bezpowrotnej utraty wyróżniającego się krajobrazu o zróżnicowanych ekosystemach i możliwości zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem.

3. Projekty uchwały sejmiku województwa, o których mowa w ust. 2, wymagają uzgodnienia z wstąpieniem regionalnym dyrektorem ochrony środowiska.

3. Konsultacje wymagane przepisami prawa (zgodnie z przepisami wewnętrznymi):

Projekt uchwały sejmiku województwa w sprawie wyznaczenia, zmiany granic lub likwidacji obszaru chronionego krajobrazu wymaga zaopiniowania przez wstąpienie miejscowo rady gmin oraz uzgodnienia z wstąpieniem regionalnym dyrektorem ochrony środowiska. Zgodnie z powszechnie obowiązującymi wykładni prawa, procesowi uzgadniania i opiniowania podlegają także projekty uchwały wydawane w celu zmiany zakazów obowiązujących w granicach tych form ochrony przyrody. Taka interpretacja znajduje swoje uzasadnienie w treści wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 maja 2009 r. (sygn. akt Kp 2/09), gdzie wskazano zgodnie z obowiązującymi przepisami ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, regulujących funkcjonowanie obszarów chronionego krajobrazu z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Zgodnie z art. 23 ust. 2 i 3 ustawy o ochronie przyrody, projekt uchwały, stanowi załącznik do uchwały nr IX/214/15 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 22 czerwca 2015 r., w sprawie przyjęcia projektu uchwały w sprawie Obszaru Chronionego

Krajobrazu Lasów Miradzkich został przedstawiony w każdym miejscowo radom gmin (tj. Radzie Miejskiej w Mogilnie, Radzie Gminy w Jeziorach Wielkich, Radzie Miejskiej w Strzelnie) w celu zasięgnięcia opinii oraz Regionalnemu Dyrektorowi Ochrony środowiska w Bydgoszczy w celu jej uzgodnienia.

Przedmiotowy projekt uchwały został przekazany do uzgodnienia Regionalnemu Dyrektorowi Ochrony środowiska w Bydgoszczy pismem z dnia 23 czerwca 2015 r., (sygn. G-III.7122.47.2015), który pismem z dnia 9 lipca 2015 r. (sygn. WST.622.29.2015.PS) uzgodnił przedłożony projekt.

Pismem z dnia 23 czerwca 2015 r., znak G-III.7122.47.2015 projekt przedmiotowej uchwały został przekazany do zaopiniowania w każdym miejscowo radom gmin (tj. Radzie Miejskiej w Mogilnie, Radzie Gminy w Jeziorach Wielkich, Radzie Miejskiej w Strzelnie).

Rada Miejska w Mogilnie nie podjęła w ustawowym czasie stosownej uchwały w sprawie uzgodnienia projektu uchwały Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich. Zatem zgodnie z treścią art. 80a ust. 2 i 3 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2013 r., poz. 596 z późn. zm.), rozstrzygnięcie uznaje się za przyjęte w brzmieniu przedłożonym przez województwo.

Rada Gminy w Jeziorach Wielkich uchwała nr X/50/2015 z dnia 23 lipca 2015 r., w sprawie wyrażenia opinii do projektu uchwały Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich, zaopiniowała negatywnie projekt przedmiotowej uchwały. Powodem negatywnego zaopiniowania są propozycje dokonania zmian w treści ustawowych zakazów obowiązujących na obszarze chronionego krajobrazu oraz wskazanie braku wykładni zawartych w nich pojęć, co nie może zostać uwzględnione w niniejszej uchwale ze względów formalno-prawnych, ponieważ sejmik województwa nie posiada takich kompetencji prawnych. Natomiast postulat zmiany granic Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich wymaga sporządzenia stosownych ekspertyz przyrodniczych i z powodów formalnych nie może zostać uwzględniony w niniejszej uchwale sejmiku.

Rada Miejska w Strzelnie uchwała nr VIII/58/2015 z dnia 28 lipca 2015 r., w sprawie wyrażenia opinii do projektu uchwały Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich, zaopiniowała negatywnie projekt przedmiotowej uchwały. Powodem negatywnego zaopiniowania są propozycje dokonania zmian w treści ustawowych zakazów obowiązujących na obszarze chronionego krajobrazu, co nie może zostać uwzględnione w niniejszej uchwale ze względów formalno-prawnych, ponieważ sejmik województwa nie posiada takich kompetencji prawnych.

Natomiast postulat zmiany granic Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich wymaga sporządzenia stosownych ekspertyz przyrodniczych i z powodów formalnych nie może zostać uwzględniony w niniejszej uchwale sejmiku.

4. Uzasadnienie merytoryczne:

Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego, zgodnie z ustawą z dnia 23 stycznia 2009 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie (Dz. U. z 2009 r. Nr 92 poz.753), z dniem 1 sierpnia 2009 r. przejął kompetencje w zakresie obszarów chronionego krajobrazu. Jak wynika z art. 23 ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2013 r., poz. 627 z późn. zm.), obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyjątkowy krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnienie funkcji korytarzy ekologicznych.

Obszar Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich powołano rozporządzeniem nr 9/91 Wojewody Bydgoskiego z 14.06.1991 r. w sprawie utworzenia 22 obszarów krajobrazu chronionego w województwie bydgoskim. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego biorąc pod uwagę zmienione przepisy ustawy o ochronie przyrody, podjął uchwałę w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich, tj. uchwałę Nr VI/106/11 z dnia 21 marca 2011 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu (Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego Nr 99, poz. 793). Powyższa uchwała obowiązuje do dnia dzisiejszego.

Troszczyk się o zrównoważony rozwój całego województwa, w tym także na obszarach chronionego krajobrazu oraz mając te na względzie potrzeby zgłaszane przez podmioty gospodarcze, samorządy gminne i mieszkańców, m.in. w sprawach postulujących zniesienie *zakazu lokalizowania obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem urządzeń wodnych oraz obiektów służących prowadzeniu racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej oraz zakazu eksploatacji złóż surowców geologicznych*, dokonano weryfikacji zasadności utrzymania dotychczasowego systemu zakazów na wydzielonych częściach tych form ochrony przyrody w województwie kujawsko-pomorskim. W tym celu zlecono sporządzenie bazy danych geoinformacyjnych dla 31 obszarów chronionego krajobrazu w województwie kujawsko-pomorskim w formie opracowania zawierającego zweryfikowane, uaktualnione i skompletowane dane informacyjne oraz dane i wnioski wynikające z dokonania waloryzacji przyrodniczej na wydzielonych częściach niektórych obszarów chronionego krajobrazu.

Należy podkreślić, iż zarówno w parkach krajobrazowych oraz obszarach chronionego krajobrazu, powinny obowiązywać ograniczenia w zakresie dla danego parku lub obszaru, czy te dla ich części, wybrane spośród zakazów, o których mowa w ustawie o ochronie przyrody, a wynikające z potrzeby w szczególności ich ochrony. Przy wprowadzaniu przedmiotowych zakazów należy się kierować konstytucyjnymi zasadami proporcjonalności, zawartymi w art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.), stanowiącymi, iż *ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób*. Zasada proporcjonalności nakazuje organom władzy publicznej użyć jedynie takich środków, które są niezbędne dla osiągnięcia konkretnego celu. Cel ten natomiast ma służyć społeczeństwu oraz ma być osiągnięty zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Zrównoważony rozwój, zgodnie z art. 3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r., Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 r. poz. 1232, z późn. zm.), *to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń*. Powyższa zasada, stosowana w odniesieniu do formułowania zakazów, jakie mają obowiązywać w obszarach chronionego krajobrazu wymaga, aby ograniczenia miały swoje merytoryczne umocowanie i wynikały z potrzeby ochrony danego obszaru lub jego części.

Ponadto, uwzględniając wyniki i rekomendacje z przeprowadzonych waloryzacji przyrodniczych oraz kierując się ww. konstytucyjnymi zasadami proporcjonalności, w niniejszej uchwale nie zastosowano zapisu dotyczącego obowiązującego bezwzględnie zakazu jakim jest: *zakaz wydobywania do celów gospodarczych skał w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów i bursztynu*. Uznano, iż kwestie związane z ochroną przyrody i środowiska w procesie wydawania koncesji na eksploatację złóż kopalin skutecznie reguluje inny ustawowy zakaz zawarty w tej samej uchwale, tj. *zakaz realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko w rozumieniu ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*, którego interpretacja musi odbywać się zgodnie z ustawą z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale

społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2013 r. poz. 1235 z późn. zm.) oraz z rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2010 r., w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko (Dz. U. Nr 213, poz. 1397). Zwraca się jednak uwagę, iż ustawodawca wprowadzając ten zakaz do katalogu zakazów w art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2013 roku, poz. 627 z późn. zm.), jednocześnie nie dodał bardzo istotny i odnoszący się bezpośrednio do sposobu jego stosowania ust. 3 w brzmieniu: *Zakaz, o którym mowa w ust. 1 pkt 2, nie dotyczy realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko, dla których przeprowadzona ocena oddziaływania na środowisko wykazała brak znaczącego negatywnego wpływu na ochronę przyrody obszaru chronionego krajobrazu.*

Kierując się wnioskami wynikającymi z przeprowadzonej waloryzacji przyrodniczej w miejscowości Strzelno, gmina Strzelno, na działce ewidencyjnej nr 040904_5.0018.82/3 w stosunku do obowiązującego zakazu *lokalizowania obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem urządzeń wodnych oraz obiektów służących prowadzeniu racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej*, wprowadzone odstępstwo w stosunku do ściśle określonego terenu nie narusza w szczególności ochrony wyróżnionych krajobrazów o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowych ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem. Uznaje się, iż wprowadzone zmiany pozwolą w szczególności dopasować system obowiązujących zakazów w stosunku do lokalnych potrzeb ochrony przyrody i krajobrazu, a także do uwarunkowań oraz działalności człowieka na terenie Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich.

Zgodnie z treścią rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 11 września 2012 r. w sprawie centralnego rejestru form ochrony przyrody (Dz. U. poz. 1080), dane określające obszar chronionego krajobrazu, winny być sporządzone zgodnie z wytycznymi przyjętymi w rozporządzeniu, tj. określeniem jego powierzchni i opisem jego wartości przyrodniczej oraz modelem pojęciowym danych przestrzennych, określającym strukturę oraz dokładność bazy geometrycznej tej formy ochrony przyrody. Zatem wykonanie opracowania winno zakończyć się z koniecznością uszczegółowienia (doprecyzowania) przebiegu granic Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich. Zgodnie z uchwałą Nr VI/106/11 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 21 marca 2011 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu powierzchnia Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich wynosi 6300 ha, a po weryfikacji przebiegu granic - powierzchnia będzie wynosiła 7272,33 ha. Różnica 972,33 ha między powierzchnią zapisaną w obowiązującej uchwale sejmiku, a powierzchnią obliczoną

po doprecyzowaniu przebiegu granicy obszaru wynika ze stopnia szczególności wyznaczenia granicy oraz ze zwiększenia dokładności wykonywanych pomiarów poprzez określenie wspólnych punktów zamiana jego granicy. Konieczność opracowania przedmiotowego wykazu wspólnych punktów zamiana granic według określonej metodyki wynika z treści rozporządzenia Ministra środowiska z dnia 11 września 2012 r.

Natomiast dane dotyczące powierzchni wyrażone są w hektarach z dokładnością do dwóch miejsc po przecinku, zgodnie z treścią rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2014 r. w sprawie określenia wzorów formularzy sprawozdawczych, objaśnienie do sposobu ich wypełniania oraz wzorów kwestionariuszy i ankiet statystycznych stosowanych w badaniach statystycznych ustalonych w programie badań statystycznych statystyki publicznej na rok 2014 (Dz. U. poz. 415 z późn. zm.).

W niniejszej uchwale dokonano także uaktualnienia opisu tekstowego przebiegu granic Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich, zwiększając stopień jego szczególności w porównaniu do opisu zawartego w uchwale Nr VI/106/11 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 21 marca 2011 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu.

Mając na uwadze powyższe, wskazane jest podjęcie osobnej uchwały w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich. Rozwiązanie to umożliwi indywidualne kształtowanie polityki ekologicznej i racjonalne zarządzanie zasobami przyrodniczymi, w tym m.in. ustale dotyczące czynnej ochrony ekosystemów, katalogu obowiązujących zakazów oraz odstępstw od tych zakazów, obowiązujących na terenie obszaru chronionego krajobrazu.

5. Ocena skutków regulacji:

Podjęcie uchwały w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich pozwoli dostosować system obowiązujących zakazów do lokalnych potrzeb i uwarunkowań na jego obszarze, zapewniając jednocześnie utrzymanie właściwego stanu środowiska przyrodniczego, kulturowego oraz właściwej ochrony krajobrazu, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Ponadto uchwała ta pozwoli spełnić istotne wymogi formalne określone w rozporządzeniu Ministra środowiska z dnia 11 września 2012 r. w sprawie centralnego rejestru form ochrony przyrody (Dz. U. poz. 1080).

Z dniem wejścia w życie niniejszej uchwały, traci moc uchwała Nr VI/106/11 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 21 marca 2011 r. w sprawie obszarów chronionego krajobrazu (Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego Nr 99, poz. 793), w której dotyczył Obszaru Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich wraz z załącznikiem nr 17.